

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6:63

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/26>

ПРАВОВА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN AGRICULTURE

**Коваленко-Чукіна І.Г., к.і.н., доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманський національний університет садівництва**

**Машковська Л.В., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманський національний університет садівництва**

Проведено детальний аналіз досліджень у сфері правової охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві, проаналізовано роботи законодавства про охорону навколишнього природного середовища у сільському господарстві. Досліджено систему нормативно-правових актів, що регулюють природоохоронні відносини в аграрному секторі. Визначено основні тенденції розвитку законодавства про охорону навколишнього природного середовища у сільському господарстві. Зазначено про основний порядок використання та охорони земель, інших природних об'єктів у сільському господарстві, розвиток різних форм власності та господарювання на землі, які призводять до споживацького ставлення до землі. Наголошено, що земельне законодавство має регулювати земельні відносини, рівноправний розвиток усіх форм власності на землю і господарювання, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища, охорону прав громадян, підприємств, установ і організацій на землю. Проаналізовано охорону природного середовища в сільському господарстві і залежність її від того, наскільки науково обґрунтованим є проведення меліоративних робіт. Меліорація земель – це їх поліпшення шляхом осушення або зрошення.

Поліпшенню природного середовища в сільському господарстві сприяє Закон України «Про пестициди і агрохімікати», який регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів.

Основними причинами низької віддачі земельного потенціалу в Україні є безгосподарне ставлення до землі, тривала відсутність реального власника, помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітку, недосконалі техніка і технологія обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: права охорона, сільське господарство, правове регулювання, охорона природних ресурсів, охорона навколишнього природного середовища, меліорація земель, пестициди, меліорація земель.

A detailed analysis of research in the field of legal protection of the natural environment in agriculture, analyzed the work of legislation on the natural environment in agriculture. The system of normative-legal acts regulating nature protection relations in the agricultural sector is investigated. The main trends in the development of legislation on environmental protection in agriculture are identified. It is noted that the main order of use and protection of land, other natural objects in agriculture, the development of various forms of ownership and management of land that lead to consumer attitudes to land. Land legislation regulating land relations, equal development of all forms of land ownership and management, preservation and reproduction of soil fertility, improvement of the natural environment, protection of the rights of citizens, enterprises, institutions and organizations to land. The protection of the natural environment in agriculture and its dependence on how scientifically justified it is to conduct reclamation works are analyzed. Land reclamation is the improvement of land by drainage or irrigation.

The Law of Ukraine "On Pesticides and Agrochemicals" which regulates legal relations related to state registration, production, procurement, transportation, storage, trade and safe pesticides and agrochemicals for human health and the environment contributes to the improvement of the natural environment in agriculture.

The main reasons for the low return of land potential in Ukraine are the uneconomical attitude to land, the long absence of a real owner, the wrong strategy of maximum involvement of land in cultivation, imperfect techniques and technology of land cultivation and agricultural production.

Key words: legal protection, agriculture, legal regulation, protection of natural resources, environmental protection, land reclamation, pesticides, land reclamation.

Визначальним у забезпеченні охорони природного середовища в сільському господарстві, як прописується в ст. 349. Закону України «Про охорону земель», є використання і охорона земель як основного об'єкта природи, від якого значною мірою залежить стан інших об'єктів [2]. Так, на думку А.П. Гетьмана, в умовах сучасної системи сільського господарства можна виокремити два напрями природоохоронної діяльності: охорона навколишнього природного середовища і всіх його елементів від негативного впливу сільськогосподарського виробництва та охорона сільського господарства від шкідливого впливу антропогенного навколишнього середовища [1].

Згідно з Законом України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» сільське господарство України – це найбільш природомістка галузь, що має могутній природно-ресурсний потенціал, який включає 41,84 млн гектарів сільськогосподарських угідь (69,3 відсотка території України), в тому числі 33,19 млн гектарів ріллі (55 відсотків), 7,63 млн гектарів природних кормових угідь – сіножатей і пасовищ (12,6 відсотка). У сільськогосподарському виробництві щороку використовується понад 10,9 млрд куб. метрів води, або 36,4 відсотка від її загального споживання. В розрахунку на одного мешканця припадає

0,82 гектара сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,65 гектара ріллі, тоді як у середньому по Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 гектара. Таким чином, розораність сільськогосподарських угідь досягла 72 відсотків, а в ряді регіонів перевищує 88 відсотків. До обробітку залучені малопродуктивні угіддя, включаючи прируслові луки і пасовища та схилі землі. Якщо Україна в Європі займає 5,7 відсотка території, то її сільськогосподарські угіддя – 18,9 відсотка, а рілля – 26,9 відсотка. Ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому по Європі [3].

М.В. Шульга вважає, що основні правові норми, які закріплюють порядок використання та охорони земель, інших природних об'єктів у сільському господарстві, містяться в Земельному, Водному, Лісовому кодексах України, в кодексі України про надра, а також у Законах України «Про охорону земель», «Про тваринний світ» та «Про охорону атмосферного повітря». Дані правові норми становлять правову основу екологізації аграрного законодавства [1].

У Земельному кодексі України є ціла система норм, спрямованих на використання і охорону земель. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою створення умов для раціонального використання й охорони земель, рівноправного розвитку всіх форм власності на землю і господарювання, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища, охорони прав громадян, підприємств, установ і організацій на землю.

Відповідно до цільового призначення всі землі України поділяються на:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі населених пунктів (міст, селищ міського типу і сільських населених пунктів);
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення;
- землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- землі лісового фонду;
- землі водного фонду;
- землі запасу [9].

Відповідно до Закону України «Про відходи» віднесення земель до категорій провадиться з їхнім цільовим призначенням. Переведення земель з однієї категорії до іншої здійснюється у разі зміни цільового призначення цих земель. Віднесення земель до відповідних категорій і переведення їх з однієї категорії до іншої провадиться органами, які приймають рішення про передачу цих земель у власність або надання їх у користування, а в інших випадках – органами, які затверджують проекти землеустрою і приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного та іншого. У земельному законодавстві є ціла система норм, спрямованих на використання і охорону земель. Земельний кодекс України закріплює правовий режим для особливо цінних земель. Згідно зі ст. 150 ЗК до особливо цінних земель належать: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лісах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуроземні глибокі і середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра й осушені незалежно від глибини; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; землі, надані в постійне користування НВАО «Масандра» та підприємствам, що входять до його складу; дернові глибокі ґрунти Закарпаття; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; землі природно-заповідного фонду; землі історико-культурного призначення. Таким чином, вилучення особливо цінних земель для несільськогосподарських потреб не допускається [10].

Земельні ділянки особливо цінних земель, що перебувають у державній або комунальній власності, визначається в ст. 275 Закону України, можуть вилучатися (викуплятися) для будівництва об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, об'єктів соціально-культурного призначення, нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, пов'язаних з їх експлуатацією, за постановою Кабінету Міністрів України або за рішенням відповідної місцевої ради, якщо питання про вилучення (викуп) земельної ділянки погоджується Верховною Радою України.

Водночас погодження матеріалів вилучення (викупу) земельних ділянок особливо цінних земель, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, провадиться Верховною Радою України за поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міських рад [4].

Земельні ділянки особливо цінних земель, що перебувають у державній або комунальній власності, можуть вилучатися (викупатися) для будівництва об'єктів загальнодержавного значення та інших загальних потреб за постановою Кабінету Міністрів України або за рішенням відповідної місцевої ради, якщо питання про вилучення (викуп) земельної ділянки погоджується з Верховною Радою України.

В разі вилучення земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських цілей Земельний кодекс України передбачає обов'язкове відшкодування втраченого сільськогосподарського виробництва. Кошти, що надходять у порядку відшкодування втраченого сільськогосподарського виробництва, використовуються виключно на освоєння земель для сільськогосподарських потреб, поліпшення відповідних угідь, охорону земель відповідно до розроблених програм та проектів землеустрою. Використання цих коштів на інші цілі не допускається (ст. 209 ЗК України) [1].

Охорона природного середовища в сільському господарстві залежить від того, наскільки науково обґрунтованим є проведення меліоративних робіт. Меліорація земель – це їх поліпшення шляхом осушення або зрошення [5].

Згідно з Законом України від 14 січня 2000 року «Про меліорацію земель» меліорація земель – це комплекс гідротехнічних, культуртехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних, інших меліоративних заходів, що здійснюються з метою регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режиму ґрунтів, збереження і підвищення їх родючості та формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь.

Меліоративні заходи – це роботи, спрямовані на поліпшення хімічних і фізичних властивостей ґрунтів, обводнення пасовищ, створення захисних лісових насаджень, проведення культуртехнічних робіт, поліпшення земель з несприятливим водним режимом та інженерно-геологічними умовами, проектування, будівництво (реконструкція) і експлуатація меліоративних систем, включаючи наукове, організаційне та виробничо-технічне забезпечення цих робіт [6].

Відходи, які утворюються під час виробництва сільськогосподарської продукції, що стосуються промислових відходів, відповідно до державної класифікації, А1. група 01 «Відходи сільськогосподарського виробництва і мисливства» – відходи від виробництва зернових, овочів і продукції садівництва, тваринництва і виробництва, а також відходи від надання послуг в продукції рослинництва і тваринництва.

Закон України «Про відходи» – це рамковий закон для регулювання правових механізмів з відходами, в тому числі відходами сільськогосподарського сектора. Наці-

ональне законодавство в галузі поводження з відходами також складається з таких нормативних актів: Закони України «Про охорону навколишнього середовища», «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», «Про ветеринарну медицину» тощо.

Закон «Про відходи» (№ 187/98-ВР від 05/03/1998 з правками 2002, 2005, 2010 2012 2014 і 2015 роках) регулює відносини, пов'язані з виробництвом, збором, сортуванням, транспортуванням, переробкою (утилізацією), вивезенням, утилізацією та захороненням відходів виробництва в Україні; питаннями транзитного проїзду через її територію, а також з переробкою та утилізацією відходів, що імпортується в Україну як вторинна сировина, в тому числі відходів сільського господарства [10].

Поліпшенню природного середовища в сільському господарстві сприяє Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 року, який регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів, визначає права і обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян, а також повноваження органів виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері [7].

І.А. Дмитренко вважає, що закон передбачає пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища над економічним ефектом від застосування пестицидів і агрохімікатів.

Як зазначається в літературі, екологічну ситуацію у сільському господарстві здатні ускладнювати і тваринницькі комплекси, а саме безгосподарність у їх використанні. Стоки комплексів завдають великої шкоди навколишньому природному середовищу. Вони забруднюють ґрунти, водоймища і ґрунтові води, повітряне середовище.

Щоб уникнути негативних екологічних наслідків, передбачається встановлення під час будівництва тваринницьких комплексів і ферм санітарно-захисних зон [5]. Цю ініціативу підтримує і законодавець.

Відповідно до ст. 248 Закону України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля використання природних ресурсів та забезпе-

чення екологічної безпеки» основними причинами низької віддачі земельного потенціалу в Україні є безгосподарне ставлення до землі, тривала відсутність реального власника, помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітку, недосконалі техніка і технологія обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, невиважена цінова політика, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства і, зокрема, повсюдне недотримання сівозмін, внесення недостатньої кількості органічних добрив, низький науково-технічний рівень проєктування, будівництва та експлуатації меліоративних систем, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив та невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протирозійних та інших заходів.

Тому можемо погодитися з думкою про те, що якісний стан земельного фонду постійно погіршується. В окремих районах, де проведено осушення земель, відбувається неконтрольоване зниження рівня ґрунтових вод, зменшення потужності органічної маси, а в районах зрошення – підтоплення і засолення ґрунтів, деградація чорноземів, що призвело до негативних екологічних наслідків у районах Полісся та на півдні України. Розвиток різних форм власності та господарювання на землі без суворого і надійного державного екологічного та митного контролю за ввезенням небезпечних відходів, брак відповідної законодавчої бази призводять до споживацького ставлення до землі. Використання у великій кількості мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних препаратів разом з промисловим і радіаційним забрудненням може ще більше ускладнити екологічну ситуацію в Україні, знизити відтворювальну здатність біосфери та екологічну стійкість агроландшафтів. На думку І. А. Дмитренка, щоб належним чином забезпечити правову охорону навколишнього природного середовища в сільському господарстві, екологічному законодавству потрібно проводити екологізацію сільського господарства, яка забезпечить зростання виробництва сільської продукції, поліпшить її якість, створить екологічно сприятливі умови для праці і життя громадян як села, так і міста [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічне право України : Підручник / [Гетьман А.П., Шульга М.В., Попов В.К. та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків : «Право», 2005. 342 с.
2. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 39, ст. 349.
3. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Закон України від 5 березня 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1998, № 38-39, ст. 248.
4. Про внесення змін до деяких Законів України щодо заборони вилучення ділянок суші і водного простору зі складу земель природно-заповідного фонду: Закон України від 25 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*, № 3-4, ст. 275.
5. Дмитренко І.А. Екологічне право України: Підручник. 2-е вид., переробл. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 341 с.
6. Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2000, № 11, ст. 90.
7. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 02 березня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1995, № 14, ст. 91.
8. Земельний кодекс України: Закон України із змінами, внесеними згідно з Декретом від 26 грудня 1992 р., *Відомості Верховної Ради України*, 1993, № 10, ст. 79.
9. Земельний кодекс: Закон України від 25 жовтня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2002, № 3, ст. 27.
10. Про відходи: Закон України 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*, № 36-, 37, ст. 242.